

5. Matwijów B., *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku*, Kraków 1994.
6. Pacek S., *Jak kierować samowychowaniem uczniów*, Warszawa 1984.
7. Palka S., *Samodzielność poznawcza uczniów jako składnik nowoczesnego procesu kształcenia*, (w:) *Oświata na wirażu. IV Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, red. K. Denek, T. Zimny, Kielce 1999.
8. Pólturzycki J., *Akademicka edukacja dorosłych*, Warszawa 1994.
9. *Raport dla UNESCO J. Delorsa, Edukacja jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998.
10. Suchodolski B., *Edukacja permanentna. Rozdroża i nadzieje*, Warszawa 2003.
11. Suchodolski B., *Kim jest człowiek*, Warszawa 1980.

37.015.3

**Т.М. БІЛОУС**

*доцент кафедри англійської філології  
Міжнародного економіко-гуманітарного університету  
імені академіка Степана Дем'янука, к.пед.н.*

### **РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГА В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

**Анотація.** Стаття висвітлює питання ролі психологічного тренінгу як важливого засобу виховання студентів вищих педагогічних закладів освіти на ідеях толерантності в процесі вивчення іноземної мови.

**Ключові слова:** толерантність, психологічний тренінг, вища освіта.

**Аннотация.** Статья раскрывает роль психологического тренинга как важного средства воспитания студентов высших педагогических заведений образования на идеях толерантности в процессе изучения иностранных языков.

**Ключевые слова:** толерантность, психологический тренинг, высшее образование.

**Annotation.** This article deals with the problem of the psychological training methods role in the upbringing of tolerance of the higher educational establishments students.

**Key words:** tolerancy, psychological training, higher education.

В умовах обмеженої кількості годин, відведених програмою на вивчення іноземної мови студентами немовних спеціальностей, та відсутності іншомовного середовища особливого значення набуває позааудиторна робота, яка дає змогу наблизити іншомовне спілкування до природного, задовольнити потребу в практичному застосуванні іноземної мови і таким чином забезпечити основні психолінгвістичні передумови опанування мови. Як цінний резерв навчального часу, засіб створення навчально-мовного режиму в інституті, позанавчальна робота сприяє активізації мовленнєвої діяльності, поглибленню знань з іноземної мови, підвищенню мотивації вивчення предмета, стимулюванню самостійної роботи з мови. Позакласна робота має також велике загальноосвітнє та виховне значення.

Позакласну роботу з іноземної мови можна визначити як систему неоднорідних за змістом, призначенням та методикою проведення освітньо-виховних заходів, що виходять за межі обов'язкових навчальних програм [1].

Наші спостереження в ході проведення експериментальної роботи показали, що дуже часто викладачі недооцінюють важливість позааудиторної роботи, вважаючи її зайвим навантаженням. Якщо ж позакласна робота і проводиться, то в ряді випадків її зміст зводиться до разових заходів, а не до цілісної діяльності, до якої слід залучати якомога більше студентів.

Ще одним недоліком, зафіксованим нами в ході опитування викладачів та студентів вищих закладів освіти, є формальність проведення заходів з позакласної роботи, недостатня їх розробка та проведення. Це часто призводить до зниження мотивації, скованості студентів, порушення процесу взаємодії. За таких умов виховання толерантності не може бути реалізоване певною мірою.

Таким чином, у результаті дослідження ми з'ясували, що існуюча методика проведення позакласних заходів з іноземної мови подекуди не відповідає вимогам часу, а також реалізації виховної мети.

Результати експериментальної роботи переконують, що у цій діяльності важливого значення набуває реалізація педагогічного керівництва спілкуванням студентів у позааудиторний час, оскільки цей процес є активним стосовно впливу на духовний розвиток молоді. Специфічний зміст такої діяльності розглядається як реалізація системи виховних функцій: вивчення початкового рівня виховання (діагностична); вибору завдань керівництва спілкуванням (цільової організації); планування процесу спілкування; психологічне і комунікативне забезпечення виховуючого спілкування (мобілізаційно-спонукальна); організаційної забезпеченості (організаторська); формування здатності до саморегулювання свого спілкування (формуюча); контрольно-аналітичної та оціночної.

Матеріали дослідження переконують, що форми організації позакласного спілкування залежать від методики організації діяльності молоді, від інтересів групи, стосунків, які склалися у ній, особистості викладача.

Позакласна робота з іноземної мови при вмілій організації та керівництві вирішує такі завдання:

- удосконалення знань, навичок і вмінь, набутих на заняттях з іноземної мови;
- розширення світогляду студентів;
- розвиток їх творчих здібностей, самостійності, естетичних смаків;
- виховання любові та поваги до людей свого рідного краю та країни, мова якої вивчається [там само].

Як справедливо зауважує методист С. Ю. Ніколаєва, у процесі організації позакласної роботи з іноземної мови необхідно враховувати як психологічні особливості особистості, так і психологічні особливості колективу: рівень його розвитку, ступінь організаційної, психологічної, інтелектуальної та емоційної єдності, спрямованість діяльності колективу на стосунки між його членами, емоційний стан групи під час виконання завдань з позанавчальної роботи [там само].

У зв'язку з цим ми використали методику психологічного тренінга, спрямованого на виховання молоді в дусі терпимості та культури миру.

Запропонований варіант тренінга складається із трьох проблемних блоків.

#### 1. Поняття "толерантність".

Метою занять цього блоку є ознайомлення студентів з поняттями "толерантність", "толерантна особистість", "межі толерантності", а також обговорення проявів толерантності та нетерпимості у суспільстві.

#### 2. Толерантність по відношенню до себе та учасників групи.

Цілі:

- розвиток почуття власної гідності та вміння поважати гідність інших;
- усвідомлення багатоманітності проявів особистості кожного учасника у груповій взаємодії;
- розвиток здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу про самого себе;
- формування позитивного ставлення до свого народу;
- підвищення самооцінки через отримання позитивного зворотнього зв'язку та підтримки від групи.

### 3. Толерантність по відношенню до інших.

Цілі:

- навчання конструктивним способам виходу із конфліктних ситуацій, рояву своїх почуттів та переживань без конфліктів та насильства;
- розвиток соціального сприйняття, соціальної уяви, довіри, вміння вислуховувати іншу людину, здатності до емпатії, співчуття, співпереживання;
- розвиток комунікативних навиків, що зміцнюють соціальні зв'язки;
- навчання міжкультурного розуміння та толерантної поведінки у міжетнічних стосунках.

Важливою темою тренінга є виховання у студентів здатності активно захищати права людини, висловлювати протест проти будь-яких форм дискримінації.

Отже, нашим завданням у ході дослідження стало не просто навчити студентів толерантної поведінки та виробити загальну установку на прийняття іншого, а виховати таку якість особистості, яку можна визначити як активну толерантність, формула якої:

***розуміння + співробітництво + дух партнерства.***

Для вирішення поставлених цілей використовувались різноманітні методи: соціально-перцептивні, ситуаційні, імпровізаційні, моделюючі та рольові ігри, психодраматичні, когнітивні методи; вправи, що передбачають зворотній зв'язок, обмін почуттями; техніки, котрі формують навик ведення позитивного діалогу, вміння вислухати співрозмовника, а також техніки, що фіксують стан "тут і тепер".

Ми деякою мірою адаптували та пристосували методику проведення тренінга до умов виховного процесу засобами іноземної мови.

На початку проведення тренінга ведучий ознайомлює учасників із основними правилами подальшої групової роботи. За бажанням студенти можуть запропонувати свої додаткові правила.

Хочемо підкреслити, що вимоги до ведучого є досить сильними, тому при застосуванні цієї методики проведення тренінга викладач повинен добре попрацювати над собою.

Ведучий тренінга має орієнтуватися не тільки на конкретний зміст (повідомлення інформації, розвиток певних навичок), але й на процес (динаміку стосунків між учасниками групи).

Ведучий також повинен знати етичні правила групової роботи та дотримуватися їх, тому що участь у групі здійснює значний вплив на виховання особистості молоді. Ведучий несе відповідальність за підбір студентів у групу та приймає рішення стосовно включення кожного учасника на основі його особистісних особливостей.

З відомих причин ми не можемо описати процедуру проведення тренінга від початку до кінця, тому наведемо приклади найбільш характерних занять та вправ.

Кожне заняття починається із розминки, метою якої є створення невимушеної, доброзичливої атмосфери у групі та підвищення внутрішньогрупової довіри та згуртованості.

Наведемо приклади таких розминок.

#### ***Вправа "Чим ми схожі?"***

**Процедура проведення:** Учасники групи сидять у колі. Ведучий запрошує в коло одного із студентів на основі якої-небудь реальної або уявної схожості із собою. Наприклад, "Ольго, вийди, будь ласка, до мене, тому що у нас з тобою однаковий колір волосся (або: ми схожі тим, що ми жителі Землі і т. д.)». Ольга виходить у коло та запрошує вийти будь-кого з учасників аналогічним чином. Гра продовжується до тих пір, поки усі члени групи не опиняться у колі.

### **Вправа "Компліменти".**

**Процедура проведення:** Ведучий пропонує учасникам придумати компліменти один одному. Він кидає м'яч одному із учасників і каже йому комплімент. Наприклад, "Миколо, ти дуже справедлива людина", або "Тетяно, у тебе гарна зачіска". Учасник, який отримав м'яч, кидає його тому, кому хоче сказати свій комплімент і т.д. Важливо прослідкувати, щоб комплімент був сказаний кожному учаснику.

Після розминки можна проводити вправи, спрямовані на осмислення поняття толерантності.

### **Вправа "Що таке толерантність?"**

(метою є формулювання поняття та показ його багатоаспектності).

**Матеріали:** визначення толерантності, написані на великих листках паперу, які повинні бути прикріплені на дошку або стіну зворотнім боком до аудиторії.

**Процедура проведення:** Ведучий ділить учасників на групи по 3-4 студенти та пропонує виробити у процесі "мозкового штурму" своє визначення толерантності. Визначення має бути коротким і містким та включати те, що, на думку учасників, є його сутністю. Після обговорення представник від кожної групи знайомить всіх учасників із своїм визначенням.

Після закінчення обговорення в групах кожне визначення записується на дошці або на листку ватмана.

Після того, як усі групи представлять свої формулювання, ведучий повертає попередньо підготовлені визначення лицьовим боком до аудиторії. Учасники мають можливість ознайомитись з існуючими визначеннями та висловити своє ставлення до них.

**Обговорення:** Ведучий ставить такі запитання:

- Що відрізняє кожне визначення?
- Чи є що-небудь, що об'єднує якісь із запропонованих визначень?
- Яке визначення є найбільш вдалим?
- Чи можна дати лише одне визначення поняттю "толерантність"?

У процесі обговорення ведучий звертає увагу студентів на те, що поняття "толерантність" має багато сторін та що кожне із формулювань виявило одну із граней толерантності.

### **Вправа "Емблема толерантності".**

**Матеріали:** папір, кольорові олівці чи фломастери, ножиці, скотч.

**Процедура проведення:** На попередньому занятті учасники виробили власні визначення толерантності та ознайомились із уже існуючими. Ведучий відзначає, що обговорення відбувалося на інтелектуальному, абстрактному рівні. Наступна вправа дає можливість підійти до цього поняття з іншого боку - учасники мають створити емблему толерантності.

Кожен студент самостійно малює таку емблему, яка могла б бути надрукована на суперобкладинках, політичних документах, національних прапорах. Після завершення роботи учасники розглядають малюнки один одного. Заключний етап вправи - презентація емблем.

### **Вправа "Пантоміма толерантності".**

(відображає психодраматичний метод виховання толерантності).

**Матеріали:** написані для попередніх занять визначення толерантності; все, що може згодитися для пантоміми - мотузка, стрічка, кольоровий папір, фломастери і т.п.

**Процедура проведення.** Усі учасники розбиваються на підгрупи по 3-5 студентів. Кожна підгрупа отримує одне із визначень толерантності, вивішених на дошці. Завдання полягає у тому, щоб пантомімічне зобразити це формулювання

таким чином, щоб решта учасників здогадались, про яке конкретно визначення йдеться. Час на підготовку пантоміми - 7-10 хвилин.

**Обговорення.** Ведучий ставить такі запитання:

- Яка пантоміма була найбільш точною та не викликала труднощів під час відгадування?

- З якими проблемами зіткнулись групи у процесі придумування пантоміми?

Метою наступної групи вправ тренінга є виховання у студентів самотолерантності, почуття власної гідності і позитивної самооцінки та розвиток здатності до самоаналізу.

На наш погляд, найбільш характерною в цьому плані є **вправа "Хто похвалить себе краще за всіх**, або пам'ятка на "чорний день".

**Матеріали:** бланки з таблицями для кожного учасника.

**Підготовка:** намалювати на дошці велику таблицю, що зображена на бланках.

**Процедура проведення.** Учасники сидять у колі. Ведучий заводить розмову про те, що у кожної людини бувають приступи хандри, поганого настрою, коли здається, що ти нічого не вартий у цьому житті, у тебе нічого не виходить. У такі моменти забуваються всі особисті досягнення, отримані перемоги, здібності, радісні події. А проте кожному із нас є чим пишатися. У психологічному консультуванні існує такий прийом. Психолог разом із людиною, яка до нього звернулася, складає пам'ятку, до котрої заносяться переваги, досягнення, здібності цієї людини. Під час приступів поганого настрою читання пам'ятки надає бадьорості та дозволяє оцінити себе більш адекватно. Ведучий пропонує учасникам виконати такий вид роботи.

Учасникам роздаються бланки з таблицями, у яких вони повинні самостійно заповнити колонки.

Промова кожного "лауреата" нагороджується оплесками. Після виступу учасники задають свої запитання "лауреату".

Наступна група вправ присвячена навчанню конструктивних способів виходу із конфліктних ситуацій.

**Вправа "Як бути толерантним у спілкуванні".**

**Процедура проведення.** Кожен із нас час від часу потрапляє у конфліктні ситуації: з кимсь свариться, отримує незаслужені звинувачення. Кожен по-своєму виходить із таких ситуацій: хтось ображається, хтось "дає відсіч", інший намагається знайти конструктивне рішення. Чи можна вийти із конфліктної ситуації за допомогою толерантної поведінки, зберігаючи при цьому власну гідність та не принижуючи іншого? Ведучий пропонує комусь із учасників пригадати та розповісти ситуацію, коли його або когось із його знайомих образили. Цей учасник виступає в ролі ображеного, а інший у ролі того, хто образив. Учасники розігрують цю ситуацію. Використовуючи запропоновану нижче схему, "образений" намагається гідно вийти із ситуації. Наприклад, викладач відчитав студента за те, що той не справився із певним завданням, у присутності товаришів. Той, хто образив, виступає в ролі викладача.

Схема гідного виходу із ситуації:

1. Почни з конкретного і точного опису ситуації, яка тебе не влаштовує ("Ви у грубій формі накричали на мене при товаришах"),

2. Вислови почуття, які виникли в тебе у зв'язку із цією ситуацією та поведінкою людини щодо тебе ("Я почувався незручно").

3. Скажи, як би тобі хотілося, щоб ця людина вчинила. Запропонуй їй інший варіант поведінки, що влаштовує тебе ("Наступного разу я попрошу вас висловлювати свої зауваження не в присутності моїх друзів").

4. Скажи, як ти поведеш себе у випадку, якщо людина змінить свою поведінку ("Тоді я буду прислухатися до ваших зауважень"). Ведучий пропонує виконати цю вправу кільком парам учасників. Важливою у справі виховання міжетнічної толерантності є вправа "Групова картинка", метою якої є усвідомлення стереотипів поведінки різноманітних груп.

**Процедура проведення.** Група поділяється на підгрупи із 3-4 чоловік. Кожна група обирає яку-небудь національність, народ, етнічну групу та придумує, як її зобразити так, щоб решта учасників змогли відгадати, що це за національність. При зображенні можна використовувати міміку, жести, вигуки, але не можна використовувати слова. Після підготовки підгрупи показують свою пантоміму усій групі. Група відгадує, який народ зображує ця підгрупа.

Важливим етапом тренінга є знайомство студентів із Загальною Декларацією прав людини та обговорення питань, пов'язаних із порушенням цих прав та людської гідності. Ведучий підкреслює, що порушення прав людини є однією із форм нетерпимості.

**Матеріали:** копії Декларації прав людини.

**Процедура проведення.** З метою обговорення Загальної Декларації прав людини ведучий ставить такі запитання:

- Які права людини найчастіше порушуються?
- Які інтолерантні дії найчастіше призводять до порушення прав людини?
- Як наслідки порушення прав людини ви можете назвати?
- Які права людини порушуються у випадку етнічних конфліктів?
- Які заходи, на вашу думку, можуть вживатися у випадку порушення прав людини?
- Чи може конкретна особа впливати на дотримання прав людини? Яким чином?

Після обговорення ведучий проводить наступну **вправу** - **"Кодекс толерантності"**.

**Процедура проведення.** Ведучий пропонує учасникам групи на основі Загальної Декларації прав людини створити "Кодекс толерантності". Кожен учасник відзначає в Декларації 10 статей, які, на його думку, є найбільш важливими для "Кодексу толерантності". Потім ведучий називає номери статей та шляхом загального голосування вибирає 10 статей, що набрали більшість голосів. Номери цих статей записуються на дошці і ведучий зачитує їх зміст.

Ще однією вправою, яку ми використовували в ході експериментальної роботи, є **рольова гра "Суд присяжних"**.

**Процедура проведення.** Ведучий пропонує учасникам групи уявити, що вони - громадяни деякої країни, у якій всі судові рішення з громадських та карних справ приймаються на основі "Кодексу толерантності". З числа учасників обирається суддя, прокурор, адвокат та присяжні засідателі. Адвокат виступає в ролі захисника підсудного, прокурор - обвинувача, присяжні засідателі після обговорення між собою виносять своє рішення, а суддя зачитує вирок.

Після завершення вправи учасники групи обговорюють важливість дотримання в житті законів толерантності.

На заключному етапі психологічного тренінга доцільним є спільне із студентами обговорення результатів. Викладач пропонує учасникам висловити свої думки з приводу таких моментів:

- Що найбільше запам'яталось, сподобалось у тренінгу?
- Яка тема була особливо актуальною та цікавою?
- Чи потрібні, на ваш погляд, такі тренінги для студентів - майбутніх учителів?
- Які питання, що стосуються теми "Толерантність" (з тих, що не були порушені), було б цікаво та корисно обговорити під час такого тренінга?

- Як ви збираєтесь використати те, чому навчилися у групі? Завершальною вправою тренінга стала **“Поема про толерантність”**, метою якої стало узагальнення набутого досвіду.

**Процедура проведення.** Учасник пише на листку паперу коротке незакінчене речення, з якого буде починатися поема (наприклад, “толерантність - це повага та впевненість у тому, що тебе зрозуміють», або “толерантність - це можливість знайти друзів» і т.п.), потім передає листок сусіду, а той дописує своє речення, що продовжує поему і т.д. Після того, як кожен напише по одному реченню на листку, поема повертається ведучому, який зачитує її. Поему можна розмножити та роздати усім учасникам.

Наведений вище тренінг є ефективним способом виховання толерантності у студентів вищих педагогічних закладів освіти, про що свідчать результати анкетування.

Проведення тренінга іноземною мовою сприяло активізації словникового запасу з даної теми (студентам дозволялось користуватися своїми словниками ключових термінів), виробленню навичок іншомовного діалогічного та монологічного спілкування, закріпленню граматичних навичок.

#### **Література:**

1. *Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник I за ред. С.Ю.Николаєвої.* - К.: Ленвіт, 1999. - 320 с.
2. Argyle M. *The Psychology of Interpersonal Behaviour.* - Harmondsworth: Penguin. 1967. - 163 p.
3. Brown G. *Principles of Language Learning & Teaching.* - San Francisco: S. Fr. State University: 1987. - 277 p.

**УДК 372.461**

**Н.В. ГОРБУНОВА**

*директор Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), к.пед.н., проф.*

#### **РОЗУМІННЯ ЛЕКСИКИ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

**Анотація.** У статті визначено специфіку розуміння дітьми дошкільного віку лексики. Автор зазначає, що розуміння мовлення відбувається на лінгвістичному та психологічному рівнях. Дитина проходить шлях від сприймання мовлення оточуючих як інтонаційної єдності без розуміння смислу, до словотворчості. На першому етапі відбувається нівелювання змісту мовлення оточуючих; на другому етапі - емпіричних мовних узагальнень - дитина робить спроби усвідомлення, після цього переходить до інтенсивної словесної творчості через практичне засвоєння норм рідної мови.

**Аннотация.** В статье определена специфика понимания детьми дошкольного возраста лексики. Автор подчеркивает, что понимание речи происходит на лингвистическом и психологическом уровне. Ребенок проходит путь от восприятия речи окружающих как интонационного единства без понимания смысла, к словотворчеству. На первом этапе происходит нивелирование содержания речи окружающих; на втором этапе - эмпирических речевых обобщений - ребенок делает попытки осознания, после этого переходит к интенсивному словесному творчеству через практическое усвоение норм родного языка.

**Annotation.** The specific of understanding of preschool age of vocabulary children is certain in the article. An author underlines that understanding of speech takes place at linguistic and psychological level. A child passes a way from perception of speech circumferential as intonation unity without understanding of sense, to word creation. There is leveling of maintenance of speech of circumferential on the first stage; on the second stage - empiric vocal generalizations - a child does the attempts of awareness, after it passes to intensive verbal creation through the practical mastering of norms of the mother tongue.